

Náhoda v interpretácii

RAFAL KOCHANY, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań

*Keby nie šialenstvo hmyzu
Jeho úlety jeho pávie oči jeho strach
Bol by vesmír nemenný (...)*
(Ewa Filipczuk: *Efekt skrzydeł motyla*)

V každej skupine zhromaždených osôb možno iniciovať diskusiu o náhodných čítaniach, o knihách, ktoré sa nám dostali do rúk, o vytrhnutých vetách z nich, ktoré utkveli v pamäti. Budú medzi nimi knihy, ktoré ľuďom zmenili život – osobný i vedecký. Veľká metafora sveta ako knižnice je pre humanistov zvlášť výrečným dôkazom toho, že kráčaťme životom, prechádzajúc popri ďalších regáloch, chrbtoch kníh, tituloch. Keď ideme okolo nich, nie vždy si vyberáme to, čo sme práve hľadali, na čo sme boli pripravení. Stojí tu za to pripomenúť onen obsedantný motív vedeckej tvorivosti od Umberta Eca: „Existuje aj vysvetlenie náhodného a opakujúceho sa skenovania: spolu s plynutím času, keď prekladáme a zoradíme ďalšie zväzky, nie je to tak, že nenazeráme dovnútra; a dokonca aj pri premiestňovaní kníh si tu a tam niečo prečítame, dnes jednu stránku, o mesiac inú, až napokon prečítame väčšinu textu, hoci nie v lineárnom poradí.“¹

Spomenutá diskusia by sa určite tiež premenila na individuálne rozprávania o čítaní týchto kníh, o ich interpretácii rozličnými osobami; iná je interpretácia tej istej knihy nami – mladými, a iná nami – staršími. Všetky tieto rozdiely možno vysvetliť prostredníctvom príčin, ktoré tvoria interpretačné kontexty a našu čitateľskú pripravenosť. Samotný fakt, že dochádza k stretnutiu, že si myslíme to, a nie tamto, interpretujeme tak, a nie inak, sa však udeje len raz a nedá sa to vysvetliť inak než prostredníctvom kategórie náhody. Dokonca naša najpevnejšia istota je len výsekom možnosti: používame mottá a citujeme vety, ktoré slúžia ako dôkazy našich interpretácií, ktoré sú prvou, ale často aj poslednou inštanciou, i keď mottá a citáty pochádzajú len z našich lektúr, z prečítaného. Zatiaľ to najpodstatnejšie sa možno skrýva uprostred neprečítaného. Jedných to nezaujímá, iných znepokojuje a prikazuje listovať ďalej – naslepo, samozrejme, pretože všetky systémy už sklamali.²

Artefakty, diela či veľdiela boli vždy chápané ako priestory ukončeného systému, pretože literatúra sa od neliteratúry líši predsa rozličnými prebytkami. Súčasná literárna výskumy však spája presvedčenie, že táto vnútorná harmónia je nanajvýš hypotézou. „Názor o ‚všeobecnom poriadku‘ v literatúre spochybňujú totiž v súčasnosti rôznorodé akty jeho deštrukcie, ako aj neporiadok, chaos, ‚miešanie matérie‘ obsiahnuté v samej literatúre. Podvracia ho spoliehanie sa na náhodu pri písaní, na ‚automatický zápis‘, nekon-

¹ ECO, Umberto: *Borges i mój lek przed wpływem*. Prel. A. Wasilewska. In: *O literaturze*. Warszawa, 2003, s. 124.

² Michel Foucault by tu hovoril o „vonkajšku diskurzu“, vnútrajšku ako „náhodnej sérii jeho udalostí“. Pozri: *Porzadek dyskurzu*. Prel. M. Kozłowski. Gdańsk, 2002, s. 38.

trolovaný tok asociácií.³ Problém náhody v umení si ponechám ako dôležitý na osobitné zamyslenie, signalizuje ho len anekdota citovaná Göranom Hermerénom. Zaujíma ho tu, síce, problém autorského zámeru, ale v tomto kontexte – ak je príbeh pravdivý – sa tiež objavuje problém náhody v umení:

„Ako je všeobecne známe, Samuel Beckett pracoval určitý čas ako tajomník Jamesa Joycea. Jedného dňa, keď mu Joyce diktoval, ktosi zaklopal na dvere. ‚Prosím vstúpte,‘ povedal Joyce (nezmenil pritom pravdepodobne intonáciu hlasu), a vzápätí diktoval ďalej. Beckett zapísal ‚Prosím vstúpte‘; keď potom to, čo zapísal, prečítal Joyceovi, ten sa spýtal: ‚Odkiaľ sa vzalo to ‚Prosím vstúpte‘?‘ Keď sa vysvetlilo, že to povedal sám Joyce, chcel Beckett tieto dve slová vymazať, Joyce však oponoval, chcel, aby zostali tam, kde sa objavili. Písal práve o zvláštnych súhrach okolností a tu mal vynikajúci príklad vo svojom vlastnom texte.“⁴

Musím nechať bokom všetky „technické“ náhody, ktoré sa týkajú rovnako textov, ako ich interpretácie (prvé úplne evidentne vedie k druhému). Mám na mysli predovšetkým také chyby textu⁵ ako *lapsus calami*, *lapsus linguae*, haplografia, dittografia či konečne bežné tlačiarenské a korektorské. Bolo by napokon možné vytvoriť literárnu históriu jednotlivých interpretácií diel obsahujúcich významnú chybu textu. „Náhodné“ diela, odkazujúce tým či oným spôsobom na náhodu, provokujú „náhodné“ čítania: ak to mohlo byť tak či onak, potom rovnako možno čítať tak aj tak. Michał Głowiński iniciuje práve takú – potenciálnu – vedeckú diskusiu.⁶ A ešte jeden príklad – zdá sa, že vo svojej výpovedi je oveľa dôležitejší, pretože by mohol poslúžiť ako historiozofický výklad „motýlieho efektu“ – báseň Ryszarda Krynického:

„Prerieknutie, chyba v tlači
môžu zmeniť tok dejín
– v každom prípade poézie.“⁷

V tejto chvíli ma zaujíma druhá z tu položených otázok. Totiž – odkazuje na paralelu – jednotlivé interpretácie literárnych diel sú vnímané ako extrémne usporadúvajúce a usporiadané entity, ktoré sa najčastejšie uchádzajú o označenie neomylnosti. Vízií takéhoto poriadku odporuje – napríklad – teória literatúry, ako ju postuluje Stanisław Lem vo svojej *Filozofii náhody*, ktorá hovorí viac o interpretácii než o samotných literárnych textoch. Lem so svojou koncepciou mnohosti čítaní, často náhodných, sa tu prezentuje ako boriteľ, ktorý sa vyrovná dekonštruktivistom. Pri vhodnej príležitosti sa k tomuto motívu vrátim.

³ KASPERSKI, Edward: Literatura. Teoria. Metodologia. In: *Literatura. Teoria. Metodologia*. D. Ulicka (ed.). Warszawa, 2001, s. 35.

⁴ HERMERÉN, Göran: Intencja a interpretacja w badaniach literackich. Prel. B. F. In: *Pamiętnik Literacki*, 1977, zv. 4, s. 354.

⁵ GŁOWIŃSKI, Michał – KOSTKIEWICZOWA, Teresa – OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA, Alaksandra – SŁAWIŃSKI, Janusz: *Słownik terminów literackich*. Wrocław, 1998, s. 69.

⁶ Porov. GŁOWIŃSKI, Michał: Kunszt wieloznaczności. In: *Pamiętnik Literacki*, 1970, zv. 3.

⁷ KRYNICKI, Ryszard: W każdym razie. In: *Magnetyczny punkt*. Warszawa, 1996, s. 251.

Je samozrejmé, že náhodu (ako to už vyplýva z jej definície) nemožno naplánovať. Nemožno teda vytvoriť teóriu, ktorá by umožňovala náhodu, pretože by sa v praxi nikdy nenaplnila. Takisto nemožno náhodu chcieť, keďže niečo, čo očakávame, už nemôže byť ničím náhodným. Možno si však uvedomiť teoretické myslenie, ktoré sa zaoberá interpretáciou a ktoré berie do úvahy náhodu – dáva jej šancu alebo ju zmarí. To, čo by som chcel prezentovať, nie je ani tak moja „apológia náhody“ (napokon, hovorenie o náhode náhodu účinne zaplaší), ako skôr pokus pohľadať niekoľko argumentov „proti teórii interpretácie“. Predsavzal som si nájsť miesta zrodu náhody v interpretácii (v teórii interpretácie) s poukázaním na krajné stanoviská (od rozličných metód po individuálne čítania) až po deklamáciu určitého „ne-vedeckého postulátu“ ako ochrany literárnej vedy a humanitných vied, a najmä rozličných teórií interpretácie, pred sebakompromitáciou.

Navrhovaná formula „náhody v interpretácii“ musí obsahovať najmenej dve námietky. Po prvé, chcel by som poznamenať, že nejde o ďalšie dekonštruktivistické vystúpenie, oponujúce celej tradícii chápania interpretácie ponímanej ako celok, ako ideál, ku ktorému sa smeruje. Náhoda sa – podľa mňa – nesmie a nemôže stať postulátom. Po druhé, a to bezprostredne vyplýva z prvej výhrady, môj návrh je vlastne bežné konštatovanie na základe výsledku efektu čítania rozličných „teórií interpretácie“ a sústreďuje sa len na kategóriu náhody, ktorá býva často ponímaná ako udalosť v procese čítania.

Ak by sme chceli pri hľadaní náhody v interpretácii (v teórii interpretácie) nájsť nejaký metodický kľúč, mohli by sme sa azda pokúsiť o stručný prehľad interpretačných koncepcií v 20. storočí. Obmedzím sa na najcharakteristickejšie časti tejto oblasti poznania, na čosi ako panorámu. Vlastne by sa dalo začať od dekonštruktivismu a pri ňom zároveň skončiť, keď jeho výsledky a vzťah k literárnovednej minulosti sú, prinajmenšom v otázkach, aké ma zaujímajú, okamžitou rekapituláciou. Kým sa však dostanem k „dekonštruktivistickému prelomu“, pokúsím sa pozrieť na dva predchádzajúce prelomy (s náznakom zovšeobecnenia), ktoré – ak vec vezmeme chronologicky – otvárajú čoraz širšie dvere náhode.

Antipozitivistický prelom si uvedomuje bádateľský optimizmus a racionalizmus humanistiky 19. storočia. Hľadanie všeobecných zákonitostí v oblasti humanitných vied, vrátane kauzálnno-dôsledkového chápania v nich jestvujúcich súvislostí, redukcionistické chápanie literárnych diel, útek od hodnotenia, zamlčovanie iracionálnych a emocionálnych problémov – to všetko akosi *a priori* blokovalo „miesto náhody“. V tej dobe sa dokonca nepociťovalo jej „ohrozenie“, jej „potencialita“. Teda takéto hľadania by sa ukázali ako neplodná rekonštrukcia.⁸ Pred definitívnym víťazstvom nových prúdov, ešte v postpozitivistických smeroch, napríklad v tzv. subjektívnej kritike a jej útoku na dovtedy panujúci dogmatizmus, teda v tom, čo je individuálne, už možno hľadať náhodné elementy. No až nové fenomenologické či antigenetické metodológie odmietli monolit pozitivistického myslenia. Tie prvé rozštiepenia umožňujú isté zovšeobecnenie: keďže existuje viac

⁸ Porov. *Zagadnienie przelomu antypozytywistycznego w humanistyce*. J. Kmita (ed.). Warszawa – Poznań, 1978; SKWARZYŃSKA, Stefania: Rzut oka na rozwój teorii badań literackich od przelomu antypozytywistycznego od roku 1945. In: *Teoria badań literackich za granicą*. Zv. II, 4. I. S. Skwarczyńska (ed.). Kraków, 1965; DUTKA, Czesław P.: W stulecie „przelomu antypozytywistycznego“ – kilka nieoczywistych przypomici. In: *Przegląd humanistyczny*, 1997, č. 3.

než jedna cesta, znamená to, že niektorou sa treba vybrať. Ten, kto vyberá, premýšľa o nevyhnutnosti, teda o silnej teórii, ten, kto pozoruje túto voľbu z boku, a najmä z perspektívy času, má právo premýšľať o náhode.

Fenomenológia so svojou husserlovskou tradíciou, ale tu – vzhľadom na teóriu literárneho diela dôležitú vďaka prácam Romana Ingardena – zásadné problémy spojené s literárnym dielom vidí v jeho ontológii (spôsob existencie diela) a epistemológii (jeho poznávanie). A tak v prvej otázke, keď hovoríme o dvojrozmernej stavbe diela (viacfázovosť a viacvrstvosť), nenájdeme náhodné škáry. Až keď prejdeme na úroveň *epistème*, hovoríme o schematickosti a miestach nedourčenosti, a hlavne o spôsoboch konkretizácie diela. Uvádžame teda do pohybu nespochybniteľnú úlohu čitateľa v procese premeny literárneho diela na estetický predmet a presviedčame sa, že výnimočnosť, jedinečnosť stretnutia textu a čitateľa či výsledok tohto stretnutia – prečítanie – je forma náhody. Nevyhnutným sa teda stáva potreba rozdelenia na diela literárneho umenia s ich umeleckými kvalitami (nemennými) a na estetické predmety, ktoré vznikajú počas čítania diela v estetickej pozícii a ktoré majú iné hodnoty (zakaždým odlišné).⁹

V štrukturalizme je táto záležitosť formulovaná ešte zreteľnejšie. Roland Barthes v roku 1963 svoju „štrukturalistickú aktivitu“ charakterizuje ako dôsledok dvoch operácií: rezu a usporadúvania; tá druhá je „spôsobom boja proti náhode“, pretože samo „umelecké dielo je tým, čo človek vytrháva náhode“ („forma je to, čo spôsobuje, že susedstvo jednotiek sa nejaví ako dôsledok čistej náhody“).¹⁰ Štrukturalistická viera v text a impozantne rozpracovaný pojmový aparát nedovoľujú vkradnúť sa nechceným elementom a veľmi vážne chápaná moc textu, a predovšetkým moc teórie, poskytli štrukturalistom oprávnenie premýšľať v kategóriách vyloženej plánovitosti.

Porovnanie fenomenologickej a štrukturalistickej tradície, nepostavené na princípe protirečivosti, ale na základe literárnoteoretického a literárnohistorického myslenia, umožňuje signalizovať tézy tohto článku. Formulovanie kategórie náhody ako lakmúsového papierika poukazuje na „fundamentalizmus“ teórie interpretácie. A na strane druhej – teória interpretácie myslí na svoju neomylnosť, keď vylučuje eventuálnu náhodu; lenže tam, kde síce nie je projektovaná (na začiatku spomenutá logická chyba), no kde možno nájsť situačnú škáru pre možnosť jej existencie, zohráva významnú úlohu čitateľ.

Šesťdesiate roky 20. storočia prinášajú ďalší prelom v humanistike, postštrukturalistický prelom – s Barthesovou, už emblematickou konverziou. Výsledkom sa stala nová podoba európskej humanistiky so základnými vedeckými orientáciami: hermeneutika, psychoanalýza a estetika recepcie.¹¹

⁹ Porov. BARTOSZYŃSKI, Kazimierz: Teoria miejsc niedookreślenia na tle Ingardenowskiego systemu filozoficznego. In: *Teoria i interpretacja. Szkice literackie*. Warszawa, 1985; MARKIEWICZ, Henryk: Miejsca niedookreślenia w dziele literackim. In: *Wymiary dzieła literackiego. Prace wybrane*. Zv. IV. Kraków, 1996.

¹⁰ BARTHES, Roland: Działalność strukturalistyczna. Prel. A. Tatarkiewicz. In: *Mit i znak. Eseje*. Vybral a predslov napisał J. Błoński. Warszawa, 1970, s. 278 a 279.

¹¹ Opieram sa tu o usporiadanie navrhnuté Przemysławem Czaplińskim (Trivia. In: *Kryzys czy przełom. Studia z teorii i historii literatury*. M. Lubelska, A. Łebkowska (ed.). Kraków, 1994, s. 141), ktorý rovnako odmieta marxizmus i problém literárnohistorických syntéz.

Už hermeneutika, ktorá sa časom stala všeobecnou teóriou interpretácie a liekom na všetky metodologické spory, napriek svojmu trvaníu a viacnásobnej premene – stojí na rázcestí. Ešte v roku 1967 Hans-Georg Gadamer poukázoval buď na silu teórie, alebo na úlohu čitateľa:

„Totiž hermenutika ako veda nás chce presvedčiť, že názor, ktorému máme porozumieť, je čímsi cudzím, čo sa nás usiluje doviest' k neporozumeniam, a tiež, že treba prostredníctvom kontrolovaného procesu historickej edukácie, prostredníctvom historickej kritiky a metódy podliehajúcej kontrole v spojení s psychologickou úlohou vciťovania vylúčiť všetky momenty, ktoré by umožnili votrieť sa chybnému porozumeniu.“¹²

„Interpretácia neukazuje cieľ, ale len smer – ukazuje na otvorený priestor, ktorý môže byť rôzne naplnený.“¹³

Je to trocha tak, akoby sme odlišovali tradičnú biblickú hermeneutiku (kde každý zmysel bol daný a existoval len jeden výklad) od súčasnej literárnej hermeneutiky (kde je všetko nanajvýš zadané, interpretátor je taký istý človek ako autor, a teda aj prečítané významy sú modálne).¹⁴ Mohli by sme ďalej citovať ďalšie protiklady, ktoré podľa mňa predstavujú výklad interpretačnej opozície nutnosti a náhody. Jonathan Culler hovorí o rekonštruujúcej hermeneutike (rekonštrukcia prvotného kontextu) a podozrievavej hermeneutike (predpoklady zatiaľ nebrané do úvahy, tu je – úloha asociácie).¹⁵ Odo Marquard rozlišuje zužujúcu hermeneutiku (upresňovanie významu, definitívna interpretácia) a rozširujúcu hermeneutiku (hľadanie/rozširovanie kontextov, zakresľovanie máp, interpretácia, ktorú možno prerušiť, ale ktorú nemožno ukončiť); Zygmunt Bauman – keď komentuje túto myšlienku – uvádza pojem „lievikovitej“ a „sifónovej“ hermeneutiky.¹⁶

Psychoanalytická orientácia v literárnej vede nastoľuje niekoľko prinajmenšom zaujímavých otázok. Zaujímavá sa zdá najmä koncepcia transaktívnej kritiky Normana Hollanda,¹⁷ podľa ktorého „objektívne dielo podlieha trvalej subjektívizácii vzhľadom na jeho konkrétne čítania“.¹⁸ Ale aj tematická kritika, napriek tomu, že sa dištancuje od psychoanalýzy (v bachelardovskom chápaní), vyrastá z toho istého „psychologizujúceho“ kmeňa, pričom postuluje absolútnu subjektívnosť – až do stotožnenia. Prostredníctvom

¹² GADAMER, Hans-Georg: Uniwersalność problemu hermeneutycznego. Prcl. M. Łukasiewicz. In: *Pamiętnik Literacki*, 1977, roč. 4, s. 312. Zvýraznil R. K.

¹³ GADAMER, Hans-Georg: Poezja i interpukcja. Prcl. M. Łukasiewicz. In: *Pamiętnik Literacki*, 1977, roč. 4, s. 303.

¹⁴ Porov. BAUMAN, Zygmunt: Nad granicami anarchizmu interpretacyjnego. In: *Teksty Drugie*, 1997, č. 6, s. 37.

¹⁵ CULLER, Jonathan: *Teoria literatury*. Prcl. M. Bassaj. Poznań, 1998, s. 81.

¹⁶ Bauman, c. d., s. 42.

¹⁷ HOLLAND, Norman: Transaktywne ujęcie krytyki transaktywnej. In: *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia*. Zv. IV, č. I. Prcl. G. Branni a A. Branni. Spracoval H. Markiewicz. Kraków, 1992.

¹⁸ Czaplinski, c. d., s. 145.

aktov stotožnenia tu prichádza k akejsi epifánii, ak už nehovorím o stieraní hraníc medzi kritikom a spisovateľom. Pre samotného kritika je práve takýto akt interpretácie nevyhnutnosťou (tlak diela); pre pozorovateľa kritických operácií, napriek častému očareniu a viere v „románik s textom“, je táto nevyhnutnosť iba nevyhnutnosťou teoretickou. Osobitnú pozornosť by som venoval problému percepcie diel, opísanej v psychoanalytických literárnovedných orientáciách.

A napokon, ako poslednú spomínam estetiku recepcie, iniciovanú v roku 1967 Hansom Robertom Jaussonom.¹⁹ V modeli literárnej komunikácie je estetika recepcie – v opozícii voči sociológii literatúry – najcharakteristickejším modelom toho, na čo chcem poukázať. Tu už nie sú podstatné len ďalšie individuálne čítania literárnych diel; najdôležitejšia je priorita, aká sa týmto čítaniam prisúdi. Dejiny lektúry sa stávajú osobitou históriou literatúry a len takáto história literatúry sa počíta.

Vráťme sa k Lemovej *Filozofii náhody*, keďže na ňu Jaussova koncepcia odkazovala nepriamo a v zásadných problémoch – očividne. Ako píše Lem, „literárne diela možno skúmať vzhľadom na procesy ich vysielania a prijímania“.²⁰ A ďalej:

„Ak systém podnetov, akým je dielo, predstavuje obrovskú komplikovanosť a ak je riadiacim programom plným medzier, čiže programom bohato interpretovateľným, potom si čitateľ – ak má slobodu voľby taktiky a stratégie percepcie – môže ‚všimáť‘ to, čo je v diele ‚nie celkom‘ a ‚nutne‘, a takto v ňom identifikuje aj kódy, ktoré tam možno ani ‚nie sú‘“ (s. 137).

Vyššie spomenuté tvrdenia či Lemom prezentovaný priebeh „udalostí“: čitateľ – interpretátor – náhoda (s. 109), utvrdzuje autora v presvedčení, že text možno ponímať výlučne ako potenciu (s. 251) zmyslov, významov, interpretácií, ktoré narastajú a vrstvia sa na seba počas stáročí, aby vyústili do stavu, ktorý Lem nazýva „stabilizácia významov“. Tým to, samozrejme, nekončí, hoci to už Lem nedopovedá. O akejkol'vek takto chápanej stabilizácii interpretácie by sme mohli hovoriť, v Diltheyovom chápaní, jedine v prípade konca dejín.

Ako najdôležitejšie nám pripadá Lemovo konštatovanie o ideálnej konkretizácii diela ako fikcie (s. 250). Spisovateľov útok na fenomenologickú koncepciu Romana Ingardena však v tomto bode nemal krytie. Henryk Markiewicz o tom píše: „Nie je pravda, že by (Ingarden) postuloval akúsi jednu jedinú ‚ideálnu konkretizačnú normu‘, a už vôbec, že by sa táto ‚ideálna konkretizácia‘ mohla doslova kryť s textom.“²¹ Konkretizáciu Lem rozumel ako vyplňanie schémy, a nie spôsob otvorenosti pre čitateľa – takto bol postulát najskôr zverejnený Ingardenom, potom nezávisle preformulovaný estetikou recepcie, Barthesom, Ecom a... samotným Lemom. Prekvapivé výsledky prináša aj jedna

¹⁹ JAUSS, Hans Robert: *Czytelnik jako instancja nowej historii literatury*. Prcl. K. Krzemieniowa. In: *Studia z teorii literatury. Archiwum przekladów „Pamiętnika Literackiego“*. II. časť. Wrocław, 1988.

²⁰ LEM, Stanisław: *Filozofia przypadku. Literatura w świetle empirii*. Zv. I. Kraków, 1975, s. 51. V ďalšej časti textu uvediem číslo strany po citáte.

²¹ MARKIEWICZ, Henryk: „Summa litteraturae“ Stanisława Lema sposobem niecybernetycznym wyłożona. In: *Nowe przekroje i zbliżenia. Rozprawy i szkice z wiedzy a literaturze*. Warszawa, 1974, s. 260.

z novších analýz Aristotelovej *Poetiky*, prezentovaná Paulom Ricoeurom v prvom zväzku jeho *Temps et récit*.²² Ricoeur poníma *Poetiku* práve ako estetiku recepcie a vďaka tejto snahe možno vyznačiť určitý svorník: od *Poetiky* vnímanej tradične, s perspektívou zameranou na dielo (idea definitívneho poriadku, konštrukcia, kompozícia), po estetiku recepcie, situovanú na stranu interpretácie diela (pojmy poetiky Ricoeur nevysvetľuje ako postuláty či normatívny zoznam, ale ako operácie).

V uvažovaní o interpretácii (o interpretačných možnostiach) v kategóriách „otvorenosti“ pokračuje, ba priam ho rekapituluje dekonštruktivizmus. Podľa Jacquesa Derridu neexistujú žiadne právoplatné interpretačné praktiky, pretože apória a disperzia nikdy nepripustia vznik jednoznačnosti. V kráľovstve „textualizmu“ dokonca posledná inštancia udeľovania významov, teda čitateľ, bol z procesu vylúčený. O statuse diela (pretože sa tu už nehovorí o akýchkoľvek výkladoch, ale o tom, že čosi potvrdzuje „literárnosť“) rozhoduje akoby interpretačná zhoda, ale keď tú si vymýšľa samo dielo a, čo odporuje mojej myšlienke, no potvrdzuje intuíciu, deje sa to prostredníctvom náhody.²³ Významy sa rodia samy od seba a všetky čítania sú neprečítaniami. Zdá sa však, že aj na tomto mieste, a zvlášť na tomto mieste, môžeme hovoriť o náhode v interpretácii, o to skôr, že – ako píše o Derridovi Michał Paweł Markowski – sama „udalosť literárneho textu je okamžitým sproblematizovaním jeho inštitucionálnosti“.²⁴ Podobne je to s derridovskou „udalosťou lektúry“.²⁵ Derrida kladie v rámci týchto úvah kľúčovú otázku: „Ako by vyzerala veda o tom, čo je náhodné (*l'aléa*)?“ Odpoveď – ako napovedá Markowski – je takáto: „Veda, ustavične vystavujúca svoju vedeckosť skúške, je dekonštruktivistickou lektúrou, otvoreným priechodom, objavom iného.“²⁶ Interpretuje sa preto, aby sa vytvorili rozdiely, a nie identita (prostredníctvom opakovania toho istého predvídateľným, naprojektovaným spôsobom). Rovnako aj Vincent B. Leitch písal o dekonštruktivizme: „Neočakávaná udalosť a náhoda sú najpresnejšími mapami.“²⁷

Je čas na rekapituláciu prvej tézy. Zdá sa totiž, že pri hľadaní náhody s náhodou súhlasíme, pozorujeme ju, prichádza nám na myseľ – sú to teórie, ktoré akýmkoľvek spôsobom zohľadňujú čitateľa. Zdrojom takéhoto prístupu môže byť sociológia literatúry, ale – vo všeobecnosti – by bolo treba hovoriť o takých alternatívach, ktoré zohľadňujú recepciu, ktoré nezostávajú pri samotnej teórii a praktické činnosti neprepúšťajú cez in-

²² RICOEUR, Paul: Zawiazane intrygi. Czytając Poetykę Arystotelesa. Prel. P. Marzański. In: *Logos i Ethos*. 1998, č. 1.

²³ Porov. REWERS, E.: Granice čtyki interpretacji. In: *Teksty Drugie*, 1997, č. 6, s. 78.

²⁴ MARKOWSKI, Michał Paweł: *Efekt inskrypcji. Jacques Derrida i literatura*. Bydgoszcz, 1997, s. 215.

²⁵ Ako píše Markowski, „ak viem, čo sa stane, nestane sa nič“ (In: *Występek. Eseje o pisaniu i czytaniu*. Warszawa, 2001, s. 15).

²⁶ Markowski, c. d., s. 387.

²⁷ LEITCH, Vincent, B.: Hermeneutyka, semiotyka i dekonstrukcjonizm. Prel. G. Barkowska. In: *Dekostrukcja w badaniach literackich*. R. Nycz (ed.). Gdańsk, 2000, s. 320. Tvrdenie, že Leitch umiestňuje dekonštruktivizmus do kontextu hermeneutickej a semiotickej tradície, a teda – čo nie je konečne novou tézou a čo len dokazuje „slabosť“ posledného prelomu – obe predchádzajúce metodológie významným spôsobom vplývali na ten posledný alebo – lepšie povedané – tá posledná je vlastne ich pokračovaním. Porovnaj rovnako s touto témou KOMENDANT, Tadeusz: Poststrukturalizm i dekonstrukcja. In: *Literatura. Teoria. Metodologia...*, s. 291.

tersubjektívny filter znalcov. Ako dobrý príklad môže poslúžiť pozícia Stanleyho Fisha, ktorý zdôrazňuje úlohu kontextu (kultúrneho a spoločenského) a náhodu vidí už pri umiestňovaní textu do kontextu. Podľa neho interpretačná zhoda (na ktorú sa občas musíme odvolať) spočíva na ustavičnej dialektike „objektívnosti“ a „subjektívnosti“.²⁸ Andrzej Szahaj pri komentovaní týchto problémov tvrdí, že „interpretačné obmedzenia sa nachádzajú na strane prijímateľa, nie na strane textu“.²⁹ Teda náhodu môžeme hľadať akosi „na čiare“, v akte stretnutia. Zakaždým počas, nikdy nie v nás (my sa tiež meníme) a nikdy navždy. Takto ponímaný akt interpretácie, interpretovanie, nenúti rozmýšľať v kategóriách troch dosiaľ základných inštancií udeľujúcich význam: autor, text a čitateľ. V extrémnych koncepciách sa ešte pridá čitateľovi moc používania (Rorty)³⁰ alebo nadinterpretovania (Culler),³¹ čo Lem podistým skôr nazval práve „filozofia náhody“. Menej kategoricky, s požiadavkou vciťovania, intuície a gesta voľby, to ešte predtým definoval (1951) Emil Steiger:

„Rovnako vzhľadom na čitateľov, ako aj na predmet nášho výskumu je akýkoľvek schematizmus neprípustný. A konečne, sám v sebe nachádzam dôvody, prečo postupovať rôznymi spôsobmi (...) V jednom prípade ma fascinuje nejaký jazykový prvok, v inom skôr krásna kompozícia, a ak nejde práve o ukážkovú kompozíciu, zdá sa mi opodstatnené vyhovieť týmto intenciam. Veď život môžem roznieť aj tak až vtedy, keď sa život rozhorí vo mne.“³²

Tieto úvahy vyplývajú z presvedčenia o priepasti medzi nevyhnutnosťou, kde sú najdôležitejšie teórie interpretácie a akademické verifikácie ich realizácie, a náhodou, kde svoju úlohu zohráva čitateľ a úrovne recepcie, sú skúmané cez jeho prizmu – od pasívnej, obyčajnej, po intelektuálnu reflexiu a rôzne formy interpretácie, vždy nejakým spôsobom zverbalizované. Všetky „neprečítania“ sú rizikom tvorcu a spočívajú v charaktere materiálu (technické a multimediálne artefakty sú v porovnaní s literatúrou ešte menej „čitateľné“). Vydarený skok ponad priepasť na stranu náhody (úloha rizika) môže priniesť krajnú interpretáciu, ale iba logickú, ako si to predstavuje Culler, alebo – menej radikálne – sa môže ukázať ako interpretačná sloboda, čo nevylučuje Stefan Morawski.³³

Chcel by som sa ešte vrátiť k druhej téze. Najlepšie ju vysvetľuje Odo Marquard: „Cieľom filozofickej reflexie nie je nič iné, len odstránenie náhodných momentov.“³⁴ Mož-

²⁸ Porov. SZAHAJ, Andrzej: Granice anarchizmu interpretacyjnego. In: *Teksty Drugie*, 1997, č. 6.

²⁹ Tamže, s. 22.

³⁰ Porov. RORTY, Richard: Kariera pragmatisty. In: ECO, Umberto: *Interpretacja i nadinterpretacja*. S. Collini (ed.). Prel. T. Bieroń. Kraków, 1996. „Interpretačnú slobodu“ netreba nevyhnutne spájať s náhodnosťou. Podľa Rortyho text možno používať a je toľko použití, koľko je čitateľov, každé použitie je však predurčené konkrétnym cieľom. (In: ECO, Umberto: *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava: Archa, 1995 – pozn. prekl.)

³¹ Porov. CULLER, Jonathan: *W obronie nadinterpretacji* (tamže).

³² STEIGER, Emil: Sztuka interpretacji. Prel. O. Dobijanska-Witeczakowa. In: *Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia. Zv. I. Metody stylistyki literackiej. Kierunki ergocentryczne*. Spracował H. Markiewicz. Kraków, 1976, s. 240.

³³ MORAWSKI, Stefan: O zdradliwej swobodzie interpretacji. In: *Teksty Drugie*, 1997, č. 6, s. 60 – 61.

³⁴ MARQUARD, Odo: Apologia przypadkowości. In: *Apologia przypadkowości. Studia filozoficzne*. Prel. K. Krzemieniowa. Warszawa, 1994, s. 119.

nože by Marquard, so svojim strachom pred absolutizáciou človeka a výlučnosťou hermeneutických interpretácií (a teda aj – akejkol'vek interpretácie), ako apologéta náhodnosti mohol rovnako napísať aj takúto vetu: Treba teda – kvôli interpretácii – zachrániť to, čo je náhodné, pretože len tomu vďaka za svoju skutočnosť.³⁵ Keď Marquard kritizuje teóriu a vytvára obraz hermeneutickej občianskej vojny, pýta sa: „Nie je vari možné interpretovať inak túto knihu a túto históriu – a ak to nestačí – znovu inak a ešte inak?“³⁶

Andrzej Szahaj s návrhom literárnovedného antifundamentalizmu či Erazm Kuźma s postulátom „radosnej vedy“ v literárnej vede³⁷ dobre ilustrujú tu opísanú antidogmatickú pozíciu. Možno povedať – ak nadviažeme na motto článku –, že vďaka šialenstvu interpretátorov, ale aj vďaka náhode sa vesmír textov ustavične mení. Každá teória interpretácie – ako dogma – je teóriou pre teóriu, nie na praktické použitie, keďže toto stretnutie text – človek určuje spôsob interpretácie. Markantne sa tu zviditeľňuje jednorazovosť – a toto je možno príklad náhody v najvýraznejšej podobe. Náhoda je čosi, čo sa vymyká teórii.

Samozrejme, celý čas však treba mať na pamäti, že sa nemôže stať rovnocennou interpretačnou kategóriou, pretože opakovateľnosť, regulárnosť, zásady štatistiky nivelizujú náhodu. Vnucuje sa tu stále nevyriešená apória: náhoda (ako úvodný predpoklad, ako téza) a hovorenie o náhode (veda o náhode) je špecifický paradox. Veda o náhode, ktorá je takto často postulovaná, účinne likviduje predmet svojho výskumu. Ak sa náhoda stane pravidlom, okamžite prestane plniť svoju funkciu. S týmto problémom sa pokúšal vyrovnáť Algirdas-Julien Greimas, ktorý – zo štrukturalistických pozícií, oboznámených so zásadami tvorby schém a konvencionalizácie – mieri rovno na všetky postuláty náhod v interpretácii, pričom tým zároveň oslabuje ostentatívne hlásanú koncepciu lektúry ako neočakávanosti, nepredvídateľnosti, udalosti: „očakávanie neočakávaného sa premieňa (...) na očakávané očakávanie toho, čo je neočakávané.“³⁸

V nadväznosti na „Teóriu Nemožnosti Literárneho Diela“ Stanisława Lema ako „filozofie náhody“ môžem povedať, že tu prezentované návrhy vytvárajú Teóriu Nemožnosti Interpretácie Literárneho Diela. Autor *Solarisu*, ktorý postuluje „obyčajnú“ lektúru, je zároveň – proti interpretácii. Vo formulácii „náhody v interpretácii“ išlo zatiaľ o nájdenie niekoľkých miest „proti teórii interpretácie“. Úvodzovky sú nielen signálom travestovania známej eseje od Susan Sontagovej, ale aj komentárom k už spomínanému obrazu „ne-vedeckých postulátov“. Teória, ktorá môže v takejto perspektíve vzniknúť, je teóriou nanajvýš chvíľkovou, o čom písal Janusz Sławiński, a každá „interpretačná prax sa prejavuje zásadnou formou kritiky literárnovedných doktrín“.³⁹ Mnou označená kategória náhody sa môže stať teda ventilom pri autokompromitácii interpretačného postupu. Ako

³⁵ Tamže; travestia viet zo strany 120: „Treba teda – kvôli človeku – zachrániť to, čo je náhodné, pretože len tomu vďaka za svoju skutočnosť.“

³⁶ Marquard, c. d., s. 112.

³⁷ KUŹMA, Erazm: Interpretacja jako wiedza radosna. In: *Teksty Drugie*, 1997, č. 6, s. 72.

³⁸ GREIMAS, Algirdas-Julien: *O niedoskonalości*. Prel. A. Grzegorzcyk. Poznań, 1993, s. 110.

³⁹ SŁAWIŃSKI, Janusz: Uwagi o interpretacji (literaturoznawczej). In: *Próby teoretycznoliterackie. Prace wybrane*. Zv. IV. Kraków, 2000. Porov. tiež Kuźma, c. d., s. 72.

píše Michał Paweł Markowski, „v interpretačnom poli nemáme žiaden nástroj umožňujúci vopred predvídať, akým spôsobom budeme chcieť text použiť: či nám takéto použitie dovolí zomknúť šíky filozofickej disciplíny, či naopak – otvorí jej brány a umožní pôsobenie nepredvídateľnej náhody“.⁴⁰

Nebolo by – možno – nijaké „naopak“, žiadne „buď – alebo“, keby sme sa tieto úvahy pokúsili opísať s pomocou terminológie čerpajúcej z teórie chaosu. Potom by bol „podivný atraktor“ ako pravidlo, ktoré riadi samotný chaos, porovnateľný s teóriou interpretácie – najmä s jej poslednými, pluralistickými formami – napríklad z toho dôvodu, že stále hovoríme o interpretácii, neoznačujeme tento proces inak, ale zachováваме staré názvoslovie a jeho základné definície; takisto aj kvôli miestam, ktoré sa v mnohých diskusiách objavujú ako „hraničné miesta“ interpretácie: kultúrny a spoločenský kontext, interpretačná zhoda, intersubjektívnosť, zodpovednosť, sloboda – toto sú pravidelnosti, ktoré ju riadia.

Súčasná interpretačná (svoj)volnosť môže byť charakterizovaná niekoľkými spôsobmi. Zygmunt Bauman ju začleňuje do kategórie chaosu; ním prezentovaný strach nie je strachom interpretátorov, ale teoretikov interpretácie: „V stave anarchie, ako aj v chaose, sa môže stať všetko – a už táto skutočnosť je postačujúcou príčinou strachu. A ešte okrem toho v anarchii, ako aj v chaose, nemožno robiť nič – a to znásobuje obavy, pretože zvestuje nielen problémy, ale aj nemožnosť ich zvládnutia.“⁴¹ Naproti tomu Odo Marquard, ktorý exponuje vo svojich textoch veľmi široké chápanie kategórie kontingencie, ju umiestňuje: po prvé, „namiesto“ metodológie, a po druhé, tvrdí, že môže zodpovedať charakteru ľudského poznania. Marquardovská kontingencia sa takto stáva synonymom interpretácie, „interpretovanie totiž označuje hľadanie zvyšku, ku ktorému pasuje čosi, čo (ešte) k nemu nepasuje“.⁴² Pre autora *Apológie náhodnosti* je nemysliteľný strach, ktorý vyplýva buď z anarchie, alebo z chaosu; takýto stav bude Marquard vždy skúmať ako hodnotu, ak nie bezvýhradnú, tak aspoň takú, na ktorej sa treba zhodnúť, ktorú treba prijať. Napíše, že „mnohoznačnosť nie je nedostatkom, ale požehnaním“ a že „vo vede nemožno dosiahnuť pravdu bez robenia chýb“.

Z poľského originálu Rafał Kochany: Przypadek w interpretacji. In: *Efekt motyla. Humanisci wobec teorii chaosu*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006, s. 186 – 195, preložil Pavel Matejovič.

⁴⁰ MARKOWSKI, Michał Paweł: Interpretacja i literatura. In: *Teksty Drugie*, 2001, č. 5, s. 57 a 66. „Nemožno však v žiadnom prípade vydať dekrét na ich používanie, a preto vzhľadom na ne, vzhľadom na nepredvídateľnú ľubovôľu chápanú ako súčasť čitateľského zámeru, musí teória kapitulovať a uvoľniť miesto opisom konkrétnych situácií, v ktorých ktosi berie do rúk knihu a číta ju“ (s. 66).

⁴¹ Bauman, c. d., s. 40.

⁴² MARQUARD, Odo: *Szczęście w nieszczęściu. Rozważania filozoficzne*. Prel. K. Krzcmieniowa. Warszawa, 2001, s. 54, s. 80 a 83.